

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова приймальної комісії
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

А.Є. Фоменко
А.Є. Фоменко

04 2018 р.

**ПРОГРАМА ВСТУПНОГО ВИПРОБУВАННЯ З ГЕОГРАФІЇ
ДЛЯ КАНДИДАТІВ НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР» ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 073 «МЕНЕДЖМЕНТ», 051
«ЕКОНОМІКА» на основі повної загальної середньої освіти**

Програма обговорена і схвалена на
засіданні Приймальної комісії
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
протокол № 7 від 12 квітня 2018 року

Голова предметної екзаменаційної комісії
з географії доктор педагогічних наук,
к. географ. н.

Л.І. Зеленська

Дніпро, 2018

Програма вступного випробування з навчальної дисципліни «Географія» для кандидатів на здобуття освітнього ступеня бакалавра за спеціальністю 073 «Менеджмент», 051 «Економіка» / укладач: Л.І. Зеленська - ДДУВС, 2018.- 23 с.

Програма обговорена і схвалена на засіданні предметної комісії від 12.04.2018 року, протокол № 7

Голова предметної екзаменаційної комісії
з географії
доктор педагогічних наук, к. географ. н.

Л.І. Зеленська

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма вступного випробування для кандидатів на здобуття освітнього рівня "бакалавр" на основі повної загальної середньої освіти розроблена на підставі Програми зовнішнього незалежного оцінювання з "Географії" для осіб які бажають здобувати вищу освіту та відповідно до нормативно-правових актів у сфері освіти.

Програма складається з пояснювальної записки; змісту вступного випробування, що повністю відтворює Програму ЗНО з цієї дисципліни на 2018 рік та списку рекомендованої літератури для підготовки до вступного випробування.

Програму розроблено на основі чинної програми з географії для 6-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (основна школа) та програми з географії рівня стандарту, академічного рівня для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (старша школа). Обсяг знань з географічної номенклатури, термінів і понять визначається в межах діючої програми чинних підручників.

Метою зовнішнього незалежного оцінювання з географії – оцінити ступінь підготовленості учасників зовнішнього незалежного оцінювання до навчання у вищих навчальних закладах.

Завдання зовнішнього незалежного оцінювання з географії:

- визначити рівень набутих знань та умінь;
- оцінити сформованість комплексного, просторового, соціального орієнтовного уявлення про Землю на основі краєзнавчого, регіонального та планетарного підходів;
- перевірити здатність застосовувати географічні знання та набуті уміння для аналізу природних, суспільних і господарських процесів;
- встановити ступінь сформованості географічних компетенцій, географічної культури.

Програма зовнішнього незалежного оцінювання з географії має у своєму складі всі розділи курсів з географії відповідно до рівня стандарту та академічного рівня. Окремі теми розділу «Загальна географія», а саме «Географічні дослідження» включає розширене питання дослідження території України. Тема «Способи збереження землі» доповнена картографічними знаннями та уміннями за темами 8 класу. Тема «Атмосферна і клімат» висвітлює питання, що за змістом є логічним продовження вивчення її в географічних курсах «Географії материків і океанів» та «Фізичної географії України». Питання екологічних проблем окремих материків слід розглядати в темі «Глобальні проблеми людства» в складі переліку екологічних проблем.

Здобувач вищої освіти під час вступного випробування повинен показати належний рівень опанування наступних:

загальних компетентностей:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- здатність до навчання та самонавчання;
- здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях;
- здатність планувати та управляти часом;
- здатність спілкуватися рідною мовою як усно, так письмово;

- знання та розуміння предметної області та розуміння професії;
- навички використання інформаційних і комунікаційних технологій;
- здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел;
- здатність бути критичним і самокритичним;
- обізнаність у власних сильних і слабких сторонах, здатність до самоаналізу та самоконтролю;
- здатність до адаптації та дії в новій ситуації;
- здатність генерувати нові ідеї (креативність);
- здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми;
- здатність приймати обґрунтовані рішення;
- здатність працювати в команді;
- навички міжособистісної взаємодії;
- цінування та повага до різноманітності та мультикультурності;
- здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів);
- визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків;
- прагнення до збереження навколишнього середовища;
- здатність діяти соціально відповідально та громадянськи свідомо.

фахових компетентностей:

- знання основних географічних понять, закономірностей розвитку, взаємозв'язків у природі, розміщення населення і господарства на різних територіях, формування материків, океанів та їх частин у відповідності з природними та соціально-економічними чинниками; природу, населення і господарство України; економічну і соціальну географію світу; природокористування та навколишнє середовище;
- уміння використовувати різні джерела географічної інформації – картографічні, статистичні, геоінформаційні технології для пошуку, інтерпретації та демонстрації різноманітних географічних даних і формування на цій основі однієї з ключових компетенцій – інформаційної;
- знання основних географічних понять, закономірностей розвитку, взаємозв'язків у природі, розміщення населення і господарства на різних територіях, формування материків, океанів та їх частин у відповідності з природними та соціально-економічними чинниками; природу, населення і господарство України; економічну і соціальну географію світу; природокористування та навколишнє середовище;
- уміння використовувати різні джерела географічної інформації – картографічні, статистичні, геоінформаційні технології для пошуку, інтерпретації та демонстрації різноманітних географічних даних і формування на цій основі однієї з ключових компетенцій – інформаційної;
- уміння застосовувати географічні знання для пояснення та оцінки географічних процесів і явищ;
- уміння розвивати пізнавальний інтерес, інтелектуальні і творчі здібності у процесі географічних спостережень, розв'язання проблемних завдань, самостійного набуття нових знань з географії;
- здатність використовувати географічні знання та вміння у повсякденному житті для адекватної соціально-відповідальної поведінки в

навколишньому середовищі, його збереження, адаптації до умов проживання на певній території; самостійного оцінювання рівня впливу людини на природу, безпеки довкілля як сфери життєдіяльності людини; розв'язання конкретних практичних завдань;

- володіння екологічною культурою, любові до свого народу, місцевості проживання, справжніх патріотів своєї держави, толерантного ставлення до інших народів, поваги до природних і культурних цінностей різних регіонів та країн світу.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Абітурієнтам пропонується завдання одного рівня складності. За виконання завдань абітурієнт може отримати максимум 200 балів.

Інструкція: оберіть один із запропонованих варіантів відповіді (букву обраної відповіді потрібно зазначити у спеціальному екзаменаційному бланку). Вступнику запропоновано **56** тестових завдань з вибором однієї правильної відповіді. На виконання роботи відведено **120** хвилин.

Завдання **№1-40** - 4 бали, якщо вказано правильну відповідь; **0** балів, якщо вказано неправильну відповідь, або вказано більше однієї відповіді, або відповіді на завдання не надано

Завдання **№ 41–56** – 2,5 бали, якщо вказано правильну відповідь; **0** балів, якщо вказано неправильну відповідь, або вказано більше однієї відповіді, або відповіді на завдання не надано

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ПРОГРАМИ

ВСТУП

1. ЗАГАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

1.1. Географія як наука. Розвиток географічних уявлень

Об'єкт і предмет вивчення географії. Місце географічних дисциплін у системі наук. Джерела географічних знань. Методи географічних досліджень. Розвиток уявлень про форму, розміри та рухи Землі. Найвизначніші географічні відкриття, видатні мандрівники. Географічні дослідження світу й України в різні історичні епохи. Вітчизняні вчені-географи. Сучасні географічні дослідження та їх значення.

Знати: об'єкт і предмет вивчення географії, місце географічних дисциплін у системі наук, видатних дослідників території України.

Розрізняти методи географічних досліджень.

Порівнювати та виділяти відмінності між джерелами географічних знань.

Аналізувати: зміни в уявленнях про форму, розміри й рухи Землі, географічні дослідження світу та України в різні історичні епохи.

Оцінювати значення географічних відкриттів і досліджень у минулому та на сучасному етапах розвитку.

1.2. Способи зображення Землі

Зображення земної поверхні на рисунку, плані, карті, глобусі, аерофотознімку та космічному знімку. Поняття «план місцевості», «географічна карта», «топографічна карта», «азимут». Картографічні проекції і спотворення. Елементи градусної сітки. Легенда карт. Види масштабу. Класифікація карт. Топографічні карти та їх практичне використання. Визначення напрямків, географічних координат об'єктів, абсолютної і відносної висоти місцевості, глибини морів і океанів. Способи вимірювання відстаней на різних географічних і топографічних картах. Орієнтування на місцевості за характерними ознаками. Значення карт у житті людини.

1.3. Літосфера та рельєф

Внутрішня будова Землі. Поняття «земна кора», «літосфера», «літосферна плита», «тектонічні структури», будова й типи земної кори, породи та мінерали що її складають. Геологічне літочислення, геологічний вік, геохронологічна таблиця. Внутрішні процеси в літосфері. Рухи літосферних плит. Походження материків і океанів. Вулкани та землетруси, райони їх поширення. Зовнішні сили, що змінюють земну поверхню. Корисні копалини, їх класифікація за походженням. Основні форми земної поверхні: гори і рівнини. Рельєф дна Світового океану. Значення рельєфу в господарській діяльності людини та вплив на нього діяльності людини.

Знати: внутрішню будову Землі, особливості руху літосферних плит, будову материкової та океанічної земної кори, види корисних копалин за походженням розташування основних форм рельєфу.

Мати просторове уявлення про сейсмічні пояси, різні форми поверхні суходолу й океанічного дна, їх географічне положення та геологічний вік за загальногеографічними й тематичними картами.

Пояснювати: вплив внутрішніх і зовнішніх процесів літосфери на формування рельєфу, закономірності розміщення його основних форм і родовищ корисних копалин.

Оцінювати: значення надр і рельєфу в житті та господарській діяльності людини, вплив на їх зміни.

1.4. Атмосфера і клімат

Поняття «атмосфера», її склад і будова, значення. Сонячна радіація та її розподіл в атмосфері й на земній поверхні. Теплові пояси та їх межі (тропіки і полярні кола). Температура земної поверхні й повітря, її зміни з висотою і розподіл залежно від кута падіння сонячних променів. Атмосферний тиск, його вимірювання. Основні пояси атмосферного тиску Землі. Загальна циркуляція атмосфери. Постійні вітри. Циклони й антициклони. Сезонні та місцеві вітри. Вода в атмосфері. Вологість повітря. Хмари. Атмосферні опади та їх утворення. Розподіл опадів на поверхні земної кулі. Повітряні маси й атмосферні фронти. Поняття «клімат». Кліматичні пояси та області. Кліматична карта. Залежність клімату від широти місцевості, морських течій, близькості до морів, рельєфу, антропогенного впливу. Погода, добові та сезонні коливання її метеорологічних елементів. Спостереження за погодою. Вплив клімату та погоди на господарську діяльність.

Знати: будову і склад атмосфери, компоненти погоди їх характеристику, кліматотвірні чинники, просторове розташування кліматичних поясів та областей за кліматичною картою.

Уміти: розв'язувати задачі на визначення висоти Сонця над горизонтом, зміни температури та атмосферного тиску з висотою

Визначати типи клімату за кліматичними діаграмами.

Пояснювати: причини та наслідки змін компонентів погоди й клімату, закономірності розподілу температури, атмосферного тиску й опадів на Землі; особливості атмосферної циркуляції та умови формування циклонів й антициклонів, постійні та сезонні вітри, дію кліматотвірних чинників на формування типів клімату.

Аналізувати: взаємозв'язки між компонентами погоди та клімату й причини їх добових і річних змін, наслідки цих змін для природи і людини в різних кліматичних поясах та областях.

Прогнозувати погоду за описом місцевих ознак і синоптичною картою.

Оцінювати вплив господарської діяльності людини на атмосферу й наслідки зміни клімату.

1.5. Гідросфера

Поняття «гідросфера» та її основні частини. Світовий океан і його частини: океани, моря, затоки, протоки. Суходіл в океані. Властивості вод Світового океану та причини її неоднорідності. Водні маси. Рух води у Світовому океані. Морські течії. Води суходолу. Річка та її частини. Елементи річкової долини. Річкові басейни. Живлення і режим річок. Озера, їх походження. Болота. Льодовики, багаторічна мерзлота. Підземні води. Джерела. Штучні водойми. Використання Світового океану й вод суходолу в господарській діяльності людини.

Знати: частини Світового океану та вод суходолу, просторове розміщення найважливіших гідрографічних об'єктів за картою, властивості вод.

Визначати за картою географічне положення водних об'єктів, падіння, похил, витрати води в річці.

Розрізняти: способи зображення вод суходолу на плані місцевості й на карті, водні маси за їх характеристиками.

Аналізувати: схему світового круговороту води, роль Світового океану в географічній оболонці; причини та наслідки рухів води в океані, річці, залежність напрямку і характеру течії річок від рельєфу, особливості живлення і режиму вод суходолу.

Оцінювати: роль води в природі та господарській діяльності людини, її вплив на зміни в гідросфері.

1.6. Біосфера

Поняття «біосфера», її складники і межі. Ґрунти, їх властивості й відмінності. Рослинність суходолу й океану. Тваринний світ суходолу та океану. Вплив біосфери на інші оболонки. Вплив людини на біосферу. Охорона біосфери.

Знати: поняття «біосфера», «ґрунт», «рослинність», «тваринний світ», «межі та складники біосфери».

Порівнювати закономірності поширення ґрунтів і живих організмів на Землі

Оцінювати: вплив біосфери на інші оболонки, роль людини в біосфері.

1.7. Географічна оболонка. Загальні закономірності природи Землі

Поняття «географічна оболонка». Загальні закономірності географічної оболонки: цілісність, кругообіг речовин та енергії, ритмічність, комплексність. Зональні й а зональні природні комплекси. Зміна природних комплексів у результаті впливу господарської діяльності людини.

Знати суттєві ознаки понять «географічна оболонка», «природний комплекс», «географічний пояс», «природна зона».

Розрізняти: характеристики просторової організації географічної оболонки, компонентний склад природного комплексу.

Виділяти особливості географічних поясів і природних зон, висотних поясів.

Пояснювати загальні закономірності географічної оболонки: зміну часу, поширення стійких і рухомих ділянок земної кори та відповідних форм рельєфу, кругообігу речовин і енергії, цілісності, ритмічності.

Аналізувати: взаємодію компонентів природи у природному комплексі на суходолі та океані, результати взаємодії оболонок Землі.

Оцінювати вплив загальних географічних закономірностей на життєдіяльність людини та людини – на географічну оболонку.

1.8. Океани: Тихий океан, Атлантичний океан, Індійський океан, Північний Льодовитий океан

План характеристики природного комплексу океану. Особливості фізико-географічного положення океанів. Історичні відомості про освоєння та дослідження різних частин Світового океану. Тектонічні структури і рельєф дна океанів. Характерні риси клімату. Властивості водних мас та океанічні течії.

Своєрідність органічного світу океанів. Природні ресурси океанів і їх використання. Проблема забруднення океанічних вод.

Знати: послідовність характеристики природного комплексу океану, основні етапи освоєння та дослідження океанів.

Визначати: особливості фізико-географічного положення океанів, тектонічних структур і рельєфу їх дна.

Пояснювати: кліматичні умови, властивості водних мас.

Аналізувати: рухи води в океані та схему океанічних течій.

Порівнювати органічний світ різних частин Світового океану.

1.9. Материки: Африка, Австралія, Південна Америка. Африка.

План географічної характеристики материка. Особливості фізико-географічного положення. Основні елементи берегової лінії. Дослідження та освоєння. Тектонічні структури. Основні форми рельєфу. Корисні копалини й закономірності їх розміщення на материку. Загальні особливості клімату. Кліматичні пояси і типи клімату. Води суходолу: головні річкові системи, озера, басейни підземних вод, їх гідрологічні особливості. Природні зони та закономірності їх розміщення. Особливості ґрунтового, рослинного покриву і тваринного світу.

Знати: алгоритм характеристики материка за типовим планом, дослідників його природи.

Визначати особливості фізико-географічного положення.

Розрізняти: основні елементи берегової лінії материка та форми рельєфу.

Аналізувати взаємозв'язок тектонічних структур, форм рельєфу та закономірностей розміщення корисних копалин на материку.

Пояснювати загальні особливості кліматичних умов і розподілу внутрішніх вод.

Порівнювати природні зони материка за ознакою домінуючих типів ґрунтів, рослинного покриву й типових представників тваринного світу.

Австралія. Своєрідність географічного положення материка. Історія відкриття і дослідження. Тектонічні структури. Форми рельєфу та корисні копалини Австралії. Загальні особливості клімату. Кліматичні пояси й типи клімату Австралії. Води суходолу. Природні зони. Своєрідність і унікальність органічного світу материка.

Знати: особливості фізико-географічного положення, історію відкриття та дослідження, тектонічні структури, основні форми рельєфу і корисні копалини материка.

Розрізняти кліматичні умови в різних кліматичних поясах.

Аналізувати води суходолу та природні зони материка.

Пояснювати унікальність видового складу представників органічного світу.

Південна Америка. Особливості фізико-географічного положення. Дослідження та освоєння материка. Тектонічні структури. Основні форми рельєфу. Закономірності поширення родовищ корисних копалин. Своєрідність клімату материка. Кліматичні пояси й області. Вплив клімату на формування і розподіл вод суходолу. Найбільші річки та озера. Природні зони. Ґрунти, рослинний покрив і тваринний світ. Висотна поясність в Андах. Зміна природних комплексів людиною.

Знати: особливості фізико-географічного положення, історію дослідження та освоєння.

Розрізняти: основні елементи берегової лінії та форми рельєфу материка.

Аналізувати: взаємозв'язок тектонічних структур, форм рельєфу та закономірностей розміщення корисних копалин на материку.

Пояснювати особливості кліматичних умов та їх вплив на розподіл внутрішніх вод материка.

Порівнювати природні зони материка й висотну поясність в Андах за ознакою домінуючих типів ґрунтів, рослинного покриву та представників тваринного світу.

1.10 Материка: Північна Америка, Антарктида

Північна Америка. Фізико-географічне положення материка. Історія відкриття та освоєння Північної Америки. Тектонічні структури й основні форми рельєфу материка. Роль давнього обледеніння у формуванні сучасного рельєфу. Корисні копалини, закономірності їх поширення. Кліматичні пояси і типи клімату. Води суходолу. Основні річкові системи. Найбільші озера, їх походження. Особливості розміщення природних зон. Ґрунти, рослинний покрив і тваринний світ. Висотна поясність Кордильєр. Природоохоронні території.

Знати: особливості фізико-географічного положення, історію дослідження та освоєння Північної Америки.

Розрізняти: елементи берегової лінії та основні форми рельєфу материка.

Аналізувати взаємозв'язок тектонічних структур, форм рельєфу та закономірностей розміщення корисних копалин на території материка.

Пояснювати загальні особливості кліматичних умов та їх вплив на розподіл внутрішніх вод материка.

Порівнювати природні зони материка та висотну поясність у Кордильєрах за ознакою домінуючих типів ґрунтів, рослинного покриву й представників тваринного світу.

Антарктида. Своєрідність географічного положення материка. Відкриття Антарктиди та сучасні наукові дослідження материка. Міжнародне співробітництво у дослідженні природних умов і природних ресурсів. Українська дослідна станція «Академік Вернадський». Тектонічні структури та рельєф поверхні. Кліматичні умови. Рослинний і тваринний світ. Природні ресурси та їх охорона.

Знати: особливості географічного положення, відкриття і дослідження материка.

Пояснювати своєрідність природних умов і ресурсів.

Визначати роль України у сучасних дослідженнях природи материка.

Оцінювати значення міжнародного співробітництва в наукових дослідженнях.

1.11. Євразія

Фізико-географічне положення материка. Особливості берегової лінії Євразії. Історія відкриття і дослідження окремих територій материка. Тектонічні структури. Давні материкові обледеніння. Сейсмічно активні області. Основні форми рельєфу материка. Найбільші рівнини і гори. Корисні копалини, закономірності їх походження. Особливості формування клімату,

кліматичні пояси і типи клімату. Внутрішні води. Найбільші річки та озера. Багаторічна мерзлота. Сучасне обледеніння. Природні зони. Особливості їх розташування на території материка. Ґрунти, рослинний покрив і тваринний світ природних зон. Висотна поясність у горах материка. Вплив людської діяльності на природу.

Знати: особливості фізико-географічного положення, історію дослідження окремих частин.

Розрізняти: основні елементи берегової лінії та форми рельєфу материка.

Аналізувати взаємозв'язок тектонічних структур, форм рельєфу й закономірностей розміщення корисних копалин на території материка.

Визначати вплив давнього материкового обледеніння на форми рельєфу материка.

Пояснювати особливості формування кліматичних умов у різних кліматичних поясах і їх вплив на розподіл внутрішніх вод материка.

Порівнювати природні зони материка за ознакою домінуючих типів ґрунтів, рослинного покриву і представників тваринного світу.

2. ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

2.1. Географічне положення, формування території України. Загальні відомості про нашу державу.

Формування території, сучасні розміри, адміністративно-територіальний поділ.

Географічне положення, кордони, розташування території України стосовно годинних поясів. Місце України на політичній та економічній карті світу. Господарська оцінка економіко-географічного положення.

Знати: розміри держави, країни, з якими Україна має кордони, як формувалася територія нашої держави, причини територіальних змін України минулому та сучасний адміністративно-територіальний устрій, особливості місцевого поясного та літнього часу.

Аналізувати: фізико-географічне та економіко-географічне положення території України, його особливості в Європі та світі.

Вміти: визначати координати крайніх точок, місцевий і поясний час у різних регіонах України.

2.2. Рельєф, тектонічна, геологічна будова, мінеральні ресурси

Основні характеристики рельєфу: низовини, височини, гори. Тектонічні структури, їх будова та рухи. Особливості геологічної будови території України. Геоморфологічна будова. Фактори, що спричиняють несприятливі геологічні й геоморфологічні процеси, способи їх попередження. Мінерально-сировинні ресурси та їх класифікація. Закономірності поширення, характеристика й господарська оцінка паливних, рудних і нерудних корисних копалин.

Знати: основні орографічні одиниці України: низовини, височини, гірські системи; найвищі точки рівнинної частини, Українських Карпат і Кримських гір, найбільші гірські перевали, родовища корисних копалин України та їх розміщення на карті.

Визначати: поняття «платформа», «щит», «плита», «область складчастості», взаємозв'язки між тектонічною, геологічною будовою та

рельєфом, закономірності поширення мінерально-сировинних ресурсів, господарське значення. *Аналізувати*: тектонічну карту, умови утворення й закономірності поширення основних типів і дрібних форм рельєфу, приклади впливу господарської діяльності людини на рельєф.

Порівнювати особливості природних умов території України в різні геологічні ери.

Оцінювати заходи щодо раціонального використання та охорони надр України.

2.3. Кліматичні умови і ресурси

Основні кліматотвірні чинники. Загальні риси клімату. Типи повітряних мас. Розподіл температури повітря і опадів на території України. Основні кліматичні показники. Сезонні особливості клімату. Причини появи і наслідки дії небезпечних метеорологічних явищ на території країни, їх поширення. Кліматичні ресурси. Метеоспостереження, прогнози погоди.

Знати основні кліматотвірні чинники й кліматичні показники. *Аналізувати*: розподіл по території та річний хід кліматичних

показників і кліматичних ресурсів України; причини появи і наслідки дії небезпечних метеорологічних явищ на території країни, їх поширення.

Давати господарську оцінку кліматичним умовам і ресурсам України.

2.4. Внутрішні води й водні ресурси

Загальні гідрологічні особливості території України. Поверхневі води, особливості їх формування і розподілу. Основні річкові басейни. Канали. Болота, їх типи і поширення. Озера і водосховища. Підземні води. Неприятливі гідрологічні явища і їх попередження. Водні ресурси України, шляхи їх раціонального використання та охорони.

Знати: основні річкові системи, найбільші озера, канали та водосховища на території України, їх розміщення на карті.

Розрізняти: за характеристиками гідрологічні особливості річок, озер, боліт, водосховищ і підземних вод України, ресурси та екологічні проблеми поверхневих і підземних вод.

Аналізувати закономірності в розподілі поверхневих і підземних вод на території України, показники водних ресурсів на території країни, наслідки впливу несприятливих процесів, спричинених водними об'єктами в Україні, та способи боротьби із ними.

Встановлювати зв'язок гідрологічного режиму водних об'єктів із кліматичними умовами, геологічною будовою та рельєфом.

Оцінювати проблеми забруднення і раціонального використання водних ресурсів України.

2.5 Ґрунти, рослинний покрив, тваринний світ

Ґрунтовий покрив. Умови ґрунтоутворення, властивості, основні генетичні типи ґрунтів, закономірності їх поширення. Карта ґрунтів України. Господарське використання ґрунтів. Земельні ресурси України. Охорона земельних ресурсів. Різноманітність видового складу рослинності, закономірності її поширення. Рослинні комплекси лісів, степів, луків. Рослинні ресурси, їх охорона і відтворення. Зелена книга України. Різноманітність видового складу тварин. Фауністичний склад лісів, степів, луків, боліт, водойм,

Українських Карпат і Кримських гір. Тваринні ресурси, заходи з їх охорони і відтворення. Червона книга України.

Знати: генетичні типи ґрунтів у межах України, найпоширеніші види рослин і тварин.

Розрізняти основні чинники ґрунтоутворення, розподіл земельних ресурсів по території України; основні типи рослинного покриву; видовий склад тварин, флористичні та фауністичні ресурси

Оцінювати: земельні, рослинні, тваринні ресурси в Україні, їх стан і використання.

2.6. Природно-територіальні комплекси. Природні комплекси рівнин
Умови розвитку й характерні особливості природних комплексів.

Взаємодія чинників і компонентів ПТК. Ландшафти та їх класифікація. Фізико-географічне районування України, його наукове і практичне значення.

Мішані та широколистяні ліси. Лісостеп. Степ. Господарська характеристика природних зон, проблеми використання природних ресурсів й охорони природи.

Знати: основні одиниці фізико-географічного районування, географічне положення й межі природних зон України, природоохоронні території в межах зон.

Розрізняти: природні зони, підзони, краї, особливості взаємодії компонентів природи в ландшафтах та їх класифікацію, особливості *Цейкаво* зон/мішаних і широколистяних лісів, лісостепу й степу.

Аналізувати: процеси зміни ландшафтів, схему фізико-географічного районування, взаємозв'язки між компонентами в межах кожної природної зони, розміщення їх на карті.

Оцінювати: наукове і практичне значення фізико-географічного районування, природно-ресурсний потенціал природних зон.

Порівнювати зональні природні комплекси України за типовим планом.

2.7. Гірські природні комплекси. Природні комплекси морів
Українські Карпати. Кримські гори. Природно-господарська характеристика гірських областей, проблеми використання ресурсів й охорони природи.

Чорне та Азовське моря. Природно-господарська характеристика морів, проблеми використання ресурсів та охорони природи.

Знати: географічне положення Українських Карпат і Кримських гір і їх природних областей, розміри, глибину, берегової лінії морів, що омивають територію України.

Розрізняти: особливості гірських природних комплексів України за типовим планом, природні умови Чорного й Азовського морів за типовим планом.

Аналізувати: причини відмінностей природних умов гірських систем, прояви несприятливих процесів і явищ; вплив природних умов на господарювання в горах, роль гірських районів України як рекреаційних комплексів.

Порівнювати природні ресурси морів.

Оцінювати стан природних ресурсів Чорного й Азовського морів, проблеми їх використання та збереження морських природних комплексів.

2.8. Геоекологічна ситуація

Геоекологічна ситуація. Основні забруднювачі навколишнього середовища. Вплив геоекологічної ситуації на населення.

Знати: поняття «геоекологічна ситуація», законодавчі акти, що відображають екологічну ситуацію.

Аналізувати: зміни природних компонентів у результаті господарської діяльності людини та впливу геоекологічної ситуації на здоров'я людини.

2.9. Використання й охорона природних умов і ресурсів

Природоохоронні заходи. Законодавчі акти про природно-заповідний фонд. Категорії природно-заповідного фонду. Природоохоронні комплекси. Національна екологічна мережа. Моніторинг навколишнього середовища.

Знати категорії природно-заповідного фонду.

Аналізувати зміст і організацію моніторингу навколишнього середовища.

Оцінювати: шляхи використання й охорони природних умов і ресурсів, створення національної екомережі.

Частина II

3. Економічна і соціальна географія

Предмет економічної та соціальної географії. Економічна й соціальна географія в системі географічних наук. Зв'язок економічної і соціальної географії з іншими науками. Методи економіко-географічних досліджень.

Знати: предмет вивчення економічної та соціальної географії, її місце у системі географічних наук.

Розрізняти методи географічних досліджень.

Аналізувати зв'язок економічної і соціальної географії з іншими науками.

3.1. Населення

Поняття «природний рух населення». Відтворення населення. Демографічні процеси і демографічна політика. Механічний рух (міграції) населення. Поняття «еміграція», «імміграція», «міграція», «сальдо міграції». Внутрішні й зовнішні міграції. Міграційні процеси і міграційна політика держав. Статеві-віковий склад населення. Міське і сільське населення. Типи населених пунктів. Урбанізація. Субурбанізація. Міські агломерації. Типи міст за розмірами і функціями. Типи сільських поселень, особливості їх розміщення. Поняття «трудові ресурси», «економічно активне населення», «зайнятість населення», «безробіття». Географічне середовище як сфера взаємодії суспільства і природи. Ресурсозабезпеченість.

Природокористування: раціональне і нераціональне.

Знати: зміст понять «природний приріст населення», «природний рух», «депопуляція», «еміграція», «імміграція», «сальдо міграції», «місто», «село», «агломерація», «урбанізація», «субурбанізація», «система розселення», «географічне середовище», «ресурсозабезпеченість», «природокористування», «трудові ресурси», «економічно активне населення», «зайнятість населення», «безробіття».

Характеризувати: особливості відтворення населення, демографічні процеси та демографічну політику держав, особливості становлення й розвитку агломерацій, взаємозв'язок і взаємовплив суспільства і природи, причини змін у структурі зайнятості.

Пояснювати причини і наслідки безробіття.

Аналізувати: міграції та їх види; карту густоти населення, діаграми статеві і вікової структури населення, причини змін у системі розселення населення.

Розрізняти: системи розселення населення та функції міст.

Оцінювати вплив нерационального природокористування на розвиток суспільства.

3.2. Загальна характеристика господарства.

Поняття про господарство і національний господарський комплекс. Міжнародний географічний поділ праці (МГПП). Поняття «НТР» та її основні характеристики. Галузева структура господарства. Поняття «галузь» та «міжгалузовий комплекс». Форми суспільної організації виробництва. Інфраструктура, її види. Поняття територіальної структури господарства. Значення зовнішніх економічних зв'язків у господарстві країни.

Показники соціально-економічного розвитку. Валовий національний продукт, національний дохід. Показники якості життя.

Знати: зміст понять «господарство», «національний господарський комплекс», «міжнародний географічний поділ праці», «науково-технічна революція», «галузь», «міжгалузовий комплекс», «територіальна структура господарства», «валовий національний продукт», «національний дохід».

Розрізняти: форми суспільної організації виробництва, значення та види інфраструктури.

Визначати: галузеву і територіальну структуру господарства: промислові райони, промислові вузли, промислові центри, сільськогосподарські зони, транспортні вузли.

Аналізувати показники економічного розвитку країни.

Оцінювати: значення зовнішніх економічних зв'язків для розвитку господарства країни, рівень якості життя країн із різними умовами розвитку господарств.

3.3. Промисловість

Промисловість як сфера матеріального виробництва. Галузева структура паливної промисловості. Сировинна база. Вугільна промисловість. Нафтова промисловість. Нафтопереробна промисловість. Газова промисловість. Електроенергетика як складник ПЕК. Основні типи електростанцій.

Енергосистема. Альтернативні способи одержання енергії. Чорна металургія. Сировинна база. Чинники розміщення. Кольорова металургія. Склад і сировинна база. Фактори розміщення підприємств галузі. Роль машинобудування у господарстві держави. Структура галузі. Міжгалузові та внутрішньогалузові зв'язки. Чинники розміщення: наукоємні, ресурсомісткі й металомісткі галузі. Хімічна промисловість, її галузева структура. Природно-сировинна база хімічної промисловості й використання відходів. Структура та значення лісової та деревообробної промисловості, особливості її

розміщення. Целюлозно-паперове і лісохімічне виробництво. Галузева структура промисловості будівельних матеріалів. Чинники розвитку і розміщення. Сировинна база. Галузева структура легкої промисловості. Фактори її розміщення. Галузевий склад харчової промисловості. Чинники розміщення галузей.

Знати: галузевий склад, структуру галузей, їх типи.

Визначати: сировинну базу, принципи та фактори розміщення галузей.

Аналізувати особливості розвитку галузей промисловості.

Оцінювати: значення галузей у господарстві, задоволенні матеріальних і духовних потреб населення, наслідки впливу промисловості на довкілля.

3.4. Сільське господарство

Значення сільського господарства в економіці держави. Галузева структура сільського господарства. Зв'язок сільського господарства з іншими галузями. Природно-географічні фактори розвитку сільського господарства. Сільськогосподарські угіддя, їх структура. Меліорація земель. Галузева структура і виробничі особливості рослинництва. Тваринництво, його структура. Кормова база тваринництва.

Знати галузеву і територіальну структуру сільського господарства.

Визначати фактори та особливості розвитку рослинництва і тваринництва.

Оцінювати причини і наслідки нестабільного розвитку сільськогосподарського виробництва.

3.5. Транспорт

Роль транспорту в розвитку господарства країни. Види транспорту. Залізничний транспорт. Автомобільний транспорт. Водний транспорт. Повітряний транспорт. Трубопровідний транспорт.

Знати: основні види транспорту, зміст понять «транспортний комплекс», «транспортний вузол», «вантажобіг», «пасажиробіг».

Аналізувати техніко-економічні особливості різних видів транспорту.

Визначати роль різних видів транспорту в розвитку господарства країн.

3.6. Соціальна сфера

Галузі соціальної сфери. Сфера послуг. Галузі виробництва товарів народного споживання, їх значення.

Знати склад соціальної сфери.

Аналізувати особливості розвитку окремих галузей соціальної сфери в ринкових умовах.

Оцінювати вплив соціальної сфери на ефективність господарства та задоволення духовних і соціальних потреб населення.

4. Економічна і соціальна географія України

4.1 Населення

Заселення території України. Кількість, розміщення, статеві і вікові структури населення. Територіальні чинники розміщення та густоти населення. Природні й економічні умови, які впливають на основні показники розміщення населення. Природний рух населення. Демографічна ситуація. Міграція населення, її види та причини. Українська діаспора та причини її формування.

Національний склад населення. Етнографічні групи. Регіональні відмінності духовної культури населення (мова, релігія, звичаї).

Система розселення. Урбанізація та регіональні відмінності в її рівнях. Типи міських поселень. Функції міст і міські агломерації. Сільське розселення та його територіальні відмінності, соціальні проблеми.

Трудові ресурси. Зайнятість населення у сфері матеріального виробництва та невиробничій сфері. Проблеми зайнятості і її географічні аспекти.

Знати: кількість населення в Україні, країни з найбільшою українською діаспорою; національний склад населення нашої держави, етнографічні групи. Основні релігійні громади України; міста-мільйонери та інші великі міста; географію трудових ресурсів.

Аналізувати: забезпеченість трудовими ресурсами різних регіонів України, їх кількісний і якісний склад, структуру зайнятості.

Характеризувати: процес заселення території України в минулому, територіальні відмінності.

Аналізувати: причини зміни кількості та нерівномірного розміщення населення в різні історичні періоди; особливості національного складу населення в різних регіонах України, секторні й стовпцеві діаграми національного складу населення; особливості розміщення міських агломерацій, сільських поселень, їх соціальні проблеми.

Розраховувати: природний приріст, сальдо міграцій.

Визначати на карті розміщення корінних народів і національних меншин.

Розрізняти типи міст за розмірами й функціями.

Пояснювати: забезпеченість трудовими ресурсами різних областей України, причини неповного використання трудових ресурсів.

Оцінювати проблеми зайнятості населення в Україні.

4.2. Загальна характеристика господарства, економічний потенціал

Основні риси структури господарства. Сучасні проблеми розвитку та територіальної організації господарства. Розвиток ринкової інфраструктури в Україні.

Знати галузі виробничої й невиробничої сфери.

Аналізувати показники економічного розвитку країни.

Оцінювати зміни, що відбуваються в галузевій і територіальній структурі господарства України на сучасному етапі.

4.3. Промисловість

Загальна характеристика розвитку та розміщення промислових об'єктів. Галузева структура, спеціалізація. Сучасні проблеми і перспективи розвитку та розміщення об'єктів промисловості.

Паливна промисловість.

Структура, місце роль у господарстві.

Вугільна промисловість. Райони видобутку бурого і кам'яного вугілля. Проблеми і перспективи розвитку. Нафтова і газова промисловість. Основні райони

нафто- і газовидобутку. Центри нафтопереробного виробництва. Торф'яна промисловість.

Електроенергетика, її структура, розвиток і розміщення основних типів електростанцій, ліній електропередач. Екологічні проблеми розвитку паливної промисловості та електроенергетики.

Енергозбереження, альтернативні джерела енергії.

Металургійна промисловість. Структура, місце і роль у господарстві. Чинники розвитку та розміщення. Сировинна база. Географія чорної металургії. Кольорова металургія. Основні галузі і розміщення їх об'єктів. Проблеми й перспективи розвитку металургійної промисловості.

Машинобудівна й металообробна промисловість. Значення, місце і роль у господарстві. Структура галузі і принципи розміщення окремих виробництв: важкого, сільськогосподарського, транспортного, електротехнічного та ін. Територіальна організація машинобудування. Проблеми і перспективи розвитку.

Хімічна промисловість. Значення, місце і роль галузі. Сировинна база. Галузева структура хімічної промисловості. Географія окремих виробництв хімічної промисловості. Проблеми і перспективи розвитку.

Лісова промисловість. Структура і значення. Лісове господарство (лісозаготівля). Основні райони заготівлі лісу, проблеми відтворення і раціонального використання лісових ресурсів. Деревообробна промисловість. Целюлозно-паперове та лісохімічне виробництво. Географія виробництв лісової промисловості, проблеми і перспективи розвитку. Промисловість будівельних матеріалів. Структура і значення. Чинники розвитку і розміщення. Сировинна база. Географія цементного виробництва. Легка промисловість. Художні промисли.

Структура, принципи розміщення. Географія текстильної (бавовняної, вовняної, лляної і шовкової), швейної та трикотажної, шкіряно-взуттєвої промисловості. Основні центри художніх промислів.

Харчова промисловість. Галузева структура, особливості спеціалізації, принципи розміщення і географія. Проблеми і перспективи розвитку.

Знати: галузі виробничої й невиробничої сфери; найбільші підприємства, їх типи і проблеми функціонування.

Аналізувати: показники економічного розвитку країни, статистичні дані розвитку галузей промисловості.

Оцінювати: зміни, що відбуваються в галузевій і територіальній структурі господарства України на сучасному етапі; статистичні дані розвитку галузей промисловості. Схеми внутрішньогалузевих і міжгалузевих зв'язків, просторове розміщення основних районів і найбільших центрів галузей промисловості, їх сировинної бази.

4.4. Сільське господарство

Роль, місце і значення сільського господарства.

Земельний фонд. Меліорація земель. Рослинництво. Зернові культури.

Вирощування технічних культур, картоплі й овочів. Садівництво, ягідництво і виноградарство. Тваринництво. Рибне господарство.

Знати: особливості розвитку рослинництва і тваринництва, проблеми галузі.

Аналізувати: карту сільськогосподарської спеціалізації, статистичні дані щодо динаміки розвитку галузей рослинництва і тваринництва.

4.5. Соціальна сфера

Галузева структура, значення. Сфера послуг. Структура галузі. Рекреаційно-туристське господарство. Проблеми і перспективи розвитку галузі.

Знати галузі соціальної сфери.

Аналізувати рівень розвитку окремих галузей соціальної сфери в різних областях України та їх проблеми.

Оцінювати, послуговуючись статистичними даними, вплив соціальної сфери на ефективність господарства та задоволення духовних і соціальних потреб населення.

4.6 Транспорт і зовнішньоекономічні зв'язки

Географія перевезень. Залізнична мережа України. Автомобільний транспорт, найважливіші автомагістралі. Трубопровідний транспорт, транзитні шляхи транспортування нафти і газу. Водний транспорт, морські й річкові порти. Повітряний транспорт. Зовнішньоекономічні зв'язки України.

Знати: основні види транспорту в Україні, міжнародні транспортні коридори.

Аналізувати, послуговуючись статистичними даними, техніко-економічні особливості різних видів транспорту.

Визначати за картою розміщення основних транспортних вузлів і найбільших магістралей, трубопровідного транспорту і міжнародних транспортних коридорів.

Оцінювати роль української транспортної системи у здійсненні міжнародних перевезень.

4.7. Економіко-географічні райони України

Економіко-географічна характеристика (за типовим планом: економіко-географічне положення та його господарська оцінка; природні умови і ресурси; населення і трудові ресурси; особливості галузевої та регіональної структури господарства; промисловість і її структура; характеристика основних галузей сільського господарства; транспорт, основні його види та географія; зовнішньоекономічні зв'язки; регіональні відмінності). Географічний поділ праці й економічне районування. Донецький,

Придніпровський, Північно-Східний, Столичний, Центральний, Причорноморський, Подільський, Північно-Західний, Карпатський райони (коротка економіко-географічна характеристика).

Знати зміст понять «економічний район», «економічні райони України», «територіальне розміщення».

Розрізняти економічні райони за критеріям їх виділення та спеціалізацією.

Аналізувати причини й наслідки господарських відмінностей різних районів України.

4. Економіко-географічна характеристика світу

5.1. Сучасна політична карта світу

Етапи формування політичної карти світу. Типологія країн. Показники, що визначають рівень економічного розвитку країн. Форми правління й адміністративно-територіальний устрій країн. Сучасна політична карта Європи, Азії, Африки, Америки, Австралії й Океанії. Міжнародні організації.

Знати: зміст понять «країна», «держава», «залежна країна» та їх відмінності, етапи формування політичної карти світу, регіональний поділ країн світу; розміщення на карті держав світу та їх столиць.

Розрізняти основні форми державного устрою та правління країн світу. *Аналізувати* особливості сучасної соціально-економічної типології країн світу.

Оцінювати політико-географічне положення країн світу, роль міжнародних організацій для узгодження діяльності громадських і державних структур різних країн.

5.2. Населення

Кількість населення світу та його динаміка. Етнічний (національний) склад населення. Найчисленніші народи і мовні сім'ї. Релігії народів світу. Нерівномірність розміщення населення на Землі. Міське населення. Агломерації, мегалополіси. Процеси урбанізації. Сільське населення світу. Міграційні процеси. Трудові ресурси та зайнятість населення в різних сферах господарства країн і регіонів світу.

Знати: кількість населення світу і найбільших країн та його густоту в окремих регіонах, розміщення на карті найбільших мегалополісів світу.

Розрізняти сутність понять «плем'я», «етнос», «нація», «народ», «народність».

Встановлювати причини нерівномірного розподілу населення, особливості його вікового та статевого складу, напрями основних міграційних потоків, структуру зайнятості населення та її відмінність за регіонами.

Порівнювати структуру зайнятості населення в основних сферах господарства країн і регіонах світу.

Аналізувати за діаграмами та картограмами демографічні показники населення світу, проблеми зайнятості.

5.3. Географія світових природних ресурсів

Природні ресурси світу: мінеральні, водні, земельні, лісові, рекреаційні, Світового океану. Ресурсозабезпеченість і ресурсозбереження.

Знати: види природних ресурсів і територіальні особливості їх розміщення.

Аналізувати співвідношення ресурсозабезпеченості в окремих регіонах і країнах світу.

Оцінювати рівень ресурсозабезпеченості та політику ресурсозбереження в різних країнах світу.

5.4. Світове господарство

Географія промисловості світу. Світова паливно-енергетична система. Географія вугільної, нафтової і газової промисловості. Електроенергетика світу. Чорна і кольорова металургія світу, основні райони розміщення металургійного виробництва. Машинобудування світу: географія основних галузей. Основні райони розміщення хімічної, лісової і деревообробної, легкої, харчової промисловості.

Географія сільського господарства. Особливості розвитку і розміщення галузей рослинництва і тваринництва.

Географія транспорту. Розвиток і розміщення найважливіших видів транспорту: залізничного, автомобільного, водного, повітряного.

Міжнародні економічні зв'язки. Основні форми економічного співробітництва. Міжнародний туризм та його різновиди.

Знати етапи формування світового господарства.

Розрізняти: основні райони розміщення провідних галузей промисловості; головні сільськогосподарські райони світу, транспортні системи світу.

Аналізувати: розміщення провідних галузей промисловості світу; наслідки економічних відносин між країнами та групами країн світу.

Оцінювати: значення галузей промисловості, сільського господарства, транспорту для розвитку світової економіки, сучасні тенденції розвитку світового господарства та взаємовідносини між країнами.

5.5. Глобальна проблеми людства

Виникнення і суть глобальних проблем людства. Найважливіші проблеми сучасності: демографічна, екологічна, енергетична, продовольча проблема, бідності, війни і миру, освоєння ресурсів Світового океану, шляхи їх вирішення.

Знати зміст поняття «глобальні проблеми людства».

Аналізувати сутність, причини виникнення, особливості кожної з проблем і можливі шляхи їх вирішення.

Оцінювати: наслідки прояву глобальних проблем на сучасному етапі розвитку суспільства, сталість розвитку (як стратегії людства XXI ст.) у країнах з різним рівнем економіки.

5.6. Економіко-географічна характеристика регіонів і країн світу

Економіко-географічна характеристика регіонів та окремих держав (за типовим планом: економіко-географічне положення і його господарська оцінка; природні умови й ресурси; населення і трудові ресурси; особливості галузевої та регіональної структури господарства; промисловість і її структура; характеристика основних галузей сільського господарства; транспорт, основні його види та географія; зовнішньоекономічні зв'язки; регіональні відмінності).

Загальна характеристика країн Європи. Німеччина. Велика Британія. Франція. Італія. Польща. Білорусь. Росія.

Загальна характеристика країн Азії. Японія. Китай. Індія. Країни Америки. США, Канада. Загальна характеристика країн Латинської Америки.

Загальна характеристика країн Африки. Загальна характеристика Австралії та країн Океанії.

Знати: склад регіону, особливості розміщення та формування населення, господарства.

Визначати галузеву структуру господарства країн певного регіону.

Оцінювати вплив інтеграційних і процесів глобалізації на розвиток країн світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас з географії України для 8-9 класу. "Інститут передових технологій". 2006. – 35 с.
2. Баран ВД., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В. Походження слов'ян. - К., 1991.
3. Барановський М.О. Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник. – Ніжин: Вид-во НДПУ імені Миколи Гоголя, 2005.
4. Влах М. Р. Географія населення: словник-довідник. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 241 с.
5. Влах М. Р. Особливості географії середньовічного періоду (IV–XV ст.): текст лекції з курсу «Історія географії для студентів географічного факультету денної і заочної форми навчання». – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 21 с.
6. Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу. - К., 1994. - 85 с.
7. Грушевський М. Історія України-Руси. - Т. І. - К., 1991. - 648 с.
8. Гудзеляк І. Географія населення: Навчальний посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
9. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ ст. - К., 1993.
10. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. - Львів, 2006.
11. Дорошенко Д.І. Нариси історії України. - Львів, 1991.
12. Доценко А.І., Зінич В.Т. та ін. Регіональне розселення в Україні: стан та прогноз. – К., 2007.
13. Залізняк Л. Від склавинів до української нації. - К., 2004. - 256 с.
14. Залізняк Л. Первісна історія України. - К., 1999. - 264 с.
15. Залізняк Л. Походження українського народу. - К., 1996. - 80 с.
16. Книш М. М. Економічна і соціальна географія країн, що розвиваються: Навчальний посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 264 с.
17. Корнус О. Г. Історична географія: навчальний посібник / О. Г. Корнус; Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2013. – 156 с.
18. Масляк П.О. Географія України. - К., 2000.
19. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Суспільно-географічне районування України. – К., 2000.
20. Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Степаненко А.В., Масляк П.О. Географія: Україна і світ. 2-е вид.; стер. –К.: - 456с.
21. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. - К., 1998.

22. Петров В. Походження українського народу. - К., 1992. - 192 с.
23. Півторак Г. Українці: Звідки ми і наша мова. - К., 1993. - 200 с.
24. Продуктивні сили економічних районів України / За ред. Б.М.Данилишина. - К., 2000.
25. Смаль І.В. Економічна і соціальна географія України.: Навчальний посібник. – Ніжин: Вид-во Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – 287с.
26. Соціально-економічна географія України / За ред. О.І.Шаблія. – Львів, 2000.
27. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні К.: Вища школа, 2002. - 195 с.
28. Шаблій О.І. Соціально-економічна географія України: Навч. Посібник. 2-е вид.-Л.: Світ, 2000